

# ZINĀTNES DZĪVE

---

---

## LZP PROJEKTA “MATERIĀLĀS UN GARĪGĀS KULTŪRAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ UN VIDUSLAIKOS” REZULTĀTI

2012. gada decembrī noslēdzās Latvijas Zinātnes padomes finansētais projekts “Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos” (Nr. 1075). Projekts ir divu 2009. gadā uzsākto LZP projektu – “Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences vēlajā dzelzs laikmetā” (vad. A. Vilcāne) un “Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas” (vad. I. Ose) turpinājums. Finansējuma samazinājuma dēļ 2010. gadā (saskaņā ar MK 22.09.2009. Noteikumiem Nr. 1066) abi minētie projekti tika apvienoti vienā, tikai daļēji turpinot tajos iecerētos pētījumus. Projekta vadītāja Antonija Vilcāne, galvenie izpildītāji – Guntis Zemītis un Ieva Ose, izpildītāji – Normunds Jērums, Rūdolfs Brūzis, Zigrīda Apala, Silvija Tilko, Inna Rozentāle (Lazdiņa).

Projekta mērķis bija pētīt Latvijā dzīvojošo maztautu kultūras attīstības jautājumus vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos, iesaistot zinātniskajā aprītē jaunus arheoloģiskos materiālus. Vēlais dzelzs laikmets un viduslaiki Latvijā ir ļoti dinamisks laiks, līdz ar to arī kultūras attīstība ir strauja un pētāmo materiālās un garīgās kultūras jautājumu loks plašs un daudzpusīgs.

Projekta izpildes gaitā strādāts vairākos virzienos:

- 1) jauna, dzelzs laikmeta un viduslaiku arheoloģiskajos pieminekļos iegūta, arheoloģiskā materiāla iesaistīšana zinātniskajā aprītē, atsevišķu atradumu kategoriju izpēte (sistemātizēšana, analīze, interpretācija);
- 2) rakstīto avotu liecību izvērtēšana projekta tēmas rakursā;
- 3) padziļināti pētījumi par maztautu kultūru un atsevišķām mazāk vai nepietiekami pētītām vēlā dzelzs laikmeta problēmām – maztautu kultūru attīstību ietekmējošie faktori, maztautu kultūru mijiedarbības un savstarpējās komunikācijas problēmas, sabiedrības attīstības jautājumi;
- 4) viduslaiku piļu arheoloģiskā materiāla un viduslaiku iedzīvotāju kultūras liecību izpēte;
- 5) pētījumu rezultātu zinātniskās aprites nodrošināšana, maģistra un promocijas darbu izstrādāšana;
- 6) LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves ekspedīciju materiālu inventarizācija un reģistrācija, datubāzes papildināšana;
- 7) arheoloģisko izrakumu veikšana.

Maztautu kultūru attīstību ietekmējošie faktori, kultūru mijiedarbības un savstarpējās komunikācijas problēmas – viena no nozīmīgākajām tēmām, kas pētīta projekta ietvaros. G. Zemītis aplūkojis dzelzs laikmeta beigu un viduslaiku sākuma posma komunikāciju Latvijā (komunikācijas veidi, instrumenti, mērķi), kas ļauj labāk saprast tā laika sabiedrības mobilitāti un gatavību kontaktēties ar citu kultūru pārstāvjiem, kas neapšaubāmi ietekmēja kultūras attīstības gaitu, izraisot spēcīgas pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju materiālajā un garīgajā kultūrā. Projekta pētījumos lielāka uzmanība pievērsta Baltijas somu tautām piederīgo vendu un lībiešu kultūras un sabiedrības attīstības jautājumiem. G. Zemītis izsekojis baltu un Baltijas somu vēsturiskajiem likteņiem, kopīgajam un atšķirīgajam abu etnisko kopumu kultūrā un mentalitātē, analizējis lībiešu asimilācijas cēloņus, kā galvenos norādot lībiešu sabiedrības sadrumstalotību, spēcīgu klanu ietekmi, kā arī karu un mēra iespaidu un piekopto politiku vēlākos vēstures periodos. G. Zemītis atkārtoti risinājis vendu izcelsmes jautājumu. Analizējot atsevišķu svešu artefaktu izcelsmes cēloņus noteiktās teritorijās, starp kuriem varētu būt gan tehnoloģiju, gan ideju transformācija, pētnieks kritizē migrāciju absolutizēšanu un uzsver, ka arī jaunākajos izrakumos iegūtās materiālās kultūras liecības neliek šaubīties, ka Kurzemē līdz 13. gs. dzīvoja divu etnosu – Baltijas somu un baltu piederīgie. Aplūkojot izmaiņas lībiešu dzīvesvietu izvietojumā Ikšķiles apkārtnē 13.–14. gs. pēc arheoloģiskajām liecībām, G. Zemītis raksturojis izmaiņas kultūras attīstības procesā viduslaikos, kas saistītas ar vācu krustnešu agresiju un pārmaiņām sociāli ekonomiskajā un politiskajā dzīvē.

Savukārt vēlā dzelzs laikmeta latgaļu dzīvesvietu hierarhijas un sabiedrības sociālās un politiskās attīstības problēmas risinājusi A. Vilcāne. Jersikas pilskalna arheoloģiskajos izrakumos iegūtās materiālās liecības salīdzinot ar citu Daugavas pilskalnu materiālu, skaidroti jautājumi par Jersikas vietu uz Daugavas tranzītceļa un Jersikas kā varas centra lomu aizvēstures beigās.

Kultūras attīstības dinamikas un sabiedrības sociālās attīstības skaidrošanā nozīmīgi ir pētījumi par atsevišķām senlietu kategorijām. Arheoloģisko priekšmetu detalizēta analīze rāda, ka no Ziemeļeiropas un Rietumeiropas nākušie impulsi savijušies ar vietējo meistarū prasmēm, vienlaikus saglabājot sava laika samērā plašās teritorijās atzītos standartus. G. Zemītis, analizējot Krimuldas depoziāta 11.–13. gs. sudraba rotas, konstatējis, ka depoziāts labi atspoguļo Gaujas lībiešu vēlā dzelzs laikmeta beigu posma sabiedrības virsslāņa materiālo stāvokli un šīs bagātības avotu – tirdznieciskos sakarus ar Baltijas somu zemēm, Skandināviju un skandināvu centriem Krievzemē. Savukārt zemgaļu sabiedrību savā ziņā līdzīgi raksturo Mežotnes pilskalna depoziāts, kuru analizējusi Emīlija Brīvkalne (1909–1984). Līdz šim nepublicēto E. Brīvkalnes pētījumu par

Mežotnes pilskalna rotu depozītu izdošanai atsevišķā grāmatā projekta ietvaros sagatavojusi A. Vilcāne.

Zemgaļu kultūras liecības analizējis N. Jērums. Pētnieka veiktā dzelzs laikmeta zobenu tipoloģiskā izpēte, hronoloģijas un izplatības skaidrošana parādījusi, ka šo ieroču ieviešanās zemgaļu un kuršu apdzīvotajās teritorijās saistāma ar skandināvu aktivitātēm Baltijas jūrā un tirdzniecības sakaru pieaugumu šajā reģionā un ka vietējo formu veidošanos veicināja militāro aktivitāšu palielināšanās Baltijas reģionā. Veiktie pētījumi varētu sekmēt zemgaļu un kuršu sabiedrības, kā arī karadraudzes veidošanās izpratni.

A. Vilcāne, analizējot tādu jātnieka ekipējuma sastāvdaļu kā pātagas, kas uzietas latgaļu, libiešu un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, konstatējusi, ka šo atradumu izplatība atspoguļo Baltijas reģionā dzīvojošo tautu kontaktus, bet detalizētāka arheoloģiskā un folkloras materiāla analīze rāda, ka līdztekus pātagu primārajai funkcijai (zirga skubināšana) tām bijusi arī simboliska funkcija, iespējams, tās kalpojušas kā varas simboli.

S. Tilko projekta ietvaros apkopojusi materiālu par kaula ķemmiju atradumiem Latvijas teritorijā. Pētījumu gaitā secināts, ka senākās ķemmes Latvijas teritorijā pārstāvētas nelielā skaitā, tās nav plaši izplatītas arī kaimiņu zemēs, taču konstatētas nepārprotamas liecības par to vietēju izgatavošanu. Savukārt 10.–13. gs. kaula ķemmes Daugavas lejtecē ir nozīmīga libiešu materiālās kultūras liecība, kas atspoguļo Skandināvijas impulsus un lokālā stila iezīmes.

I. Rozentāle (Lazdiņa) projekta ietvaros uzsākusi vēlā dzelzs laikmeta vīriešu jostu vispusīgu izpēti. Pētniece apzinājusi tēmas arheoloģisko avotu bāzi Latvijas muzejos, apkopojusi jostu izpētes historiogrāfiju un risinājusi terminoloģijas, kā arī atsevišķu jostu sastāvdaļu identifikācijas un tipoloģijas jautājumus. Šie pētījumi paplašinājuši informāciju par apģērba valkāšanas tradīcijām, pārmaiņām darināšanas tehnikā, kā arī kultūras un tirdzniecības sakaru virzieniem, etniskās vēstures un sociāl-ekonomiskajiem jautājumiem.

Ieročus kā viduslaiku iedzīvotāju kultūras liecības pētījis R. Brūzis. Arheoloģisko liecību par kaujas āmuriem un dunciem sistematizēšana devusi iespēju šīs ieroču grupas salīdzināt ar kaimiņu teritorijās izplatītajām formām. Pētnieks konstatējis, ka Latvijā atrastie kaujas āmuri pēc izveidojuma ir tuvi Rietumu, kā arī Centrālajā un Austrumeiropā 14.–16. gs. lietotajiem eksemplāriem, bet Latvijā kavalērijas bruņojumā tie izmantoti 15.–16. gadsimtā. Nozīmīgs viduslaiku materiālās kultūras raksturojumam ir R. Brūža pētījums par 14.–16. gs. dunciem, kurā, pamatojoties uz interdisciplināru metožu lietojumu, šie ieroči skaidri nošķirti no saimniecības un kaujas nažiem. Tādējādi arheologu rīcībā ir nonākuši skaidri kritēriji duncu tipoloģiskās grupas izdališanai no duramo – griežamo ieroču funkcionālās apakšgrupas.

R. Brūzis analizējis arī Nurmuižas izrakumos (2008.–2009. g.) iegūtās viduslaiku beigu – agro jauno laiku liecības, kas dod ieskatu muižas īpašnieku luksusa dzīvesveidā. Pētījuma novitāte saistīta ar jaunu pieeju arheoloģisko avotu interpretācijā, kas paver iespējas līdzīgi izvērtēt atradumus citos pieminekļos.

Turpinot Latvijas viduslaiku piļu pētniecību, I. Ose projektā sagatavojusi publikācijas par vairākām tēmām. Viens pētījums veltīts Tukuma pils izpētes vēsturei, aplūkojot to Latvijas kasteloloģijas attīstības kontekstā. I. Ose analizējusi un publicējusi atsevišķu Latvijas piļu plānus, kas glabājas Stoholmas Kara arhīvā. Balstoties uz Turaidas pils piemēru, viņa analizējusi Latvijas piļu kā muzeju izmantošanas veiksmīgās puses un problēmas. Pētniece apkopojusi arī informāciju no raksttītajiem, arheoloģiskajiem un būvīpētes avotiem par sakrālajām telpām Latvijas viduslaiku pilīs. Šo tēmu papildina Z. Apalas pētījums, kas veltīts viduslaiku kapelu un baznīcu iekārtojuma – konkrēti altārgaldiem un to virsmām – menzām. Šis pētījums dod izpratni par viduslaiku baznīcu altārgalda izveidojumu.

Projekta ierobežotā finansējuma dēļ nebija iespējami ar pētāmo tēmu saistīti arheoloģiskie izrakumi, kā sākotnēji bija iecerēts. Projekta izpildītāji iesaistījās no citiem avotiem finansētos izrakumos, kas tādējādi ne vienmēr atbilda projektā pētāmai tēmai. Cēsu pašvaldības projekta ietvaros Z. Apala vadījusi arheoloģiskos izrakumus Riekstu kalnā Cēsīs. Jauniegūtās liecības par vendiem apliecināja to piederību pie Baltijas somu tautām, bet apakšējā horizontā tika iegūtas senākas, ar Ziemeļlatvijas akmeņu krāvuma kapulauku kultūru saistītas apdzīvotības pēdas. Z. Apalas vadībā notikuši arī arheoloģiskās izpētes un uzraudzības darbi Cēsu vecpilsētā, kuru rezultātā iegūtas liecības par 14. gs. apbūvi, kas nozīmīgas viduslaiku pilsētas vēstures un pilsētnieku kultūras jautājumu skaidrošanai. I. Rozentāle veikusi izrakumus Mežītes pilskalna apmetnē Kurzemē. R. Brūzis organizējis apzināšanu Smārdes Lustūžkalnā un veicis pārbaudes izrakumus Tukuma novada “Biseniekos”, bet S. Tilko un A. Vilcāne – Līvānu Veiguru senkapos.

Projekta izpildītāji pētījumu atziņas prezentējuši 23 vietējas nozīmes un 19 starptautiskās konferencēs un semināros Latvijā (R. Brūzis, A. Vilcāne, G. Zemītis, I. Rozentāle), Vācijā (G. Zemītis, A. Vilcāne, I. Ose), Baltkrievijā (A. Vilcāne, R. Brūzis) un Lietuvā (A. Vilcāne, R. Brūzis, I. Rozentāle). Jāatzīmē, ka starptautiskajās konferencēs izpildītāji piedalījās par Kultūrkapitāla fonda vai personiskajiem līdzekļiem, jo projektā šim nolūkam līdzekļu nepietika.

Projekta ietvaros sagatavotie raksti publicēti gan starptautiskos izdevumos, gan pašmāju rakstu krājumos, t.sk. “Arheoloģijas un etnogrāfijas” 24.–26. laidienā, ko komplektēja A. Vilcāne. Krājuma “Arheoloģija

un etnogrāfija” izdošana bija iespējama, piesaistot Kultūrkapitāla fonda līdzekļus un kooperējoties ar Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” apakšprojektu “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” un LZP sadarbības projektu (Nr. 10.007) (Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija), apakšprojekts “Latvijas vēstures terminu un personāliju datu bāze”). Projekta ietvaros liels darbs ieguldīts, lai zinātniskajā aprītē nonāktu līdz šim pētniekiem mazpazīstams arheoloģiskais materiāls, kas glabājas Britu muzejā (J. Ciglis, A. Vilcāne, Johana Karla Bēra kolekcija Britu muzejā. Rīga, 2012). Tas paveikts sadarbībā ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju.

Projektā kopumā sagatavotas 72 publikācijas. Publicēta 1 grāmata, 1 katalogs, 24 zinātniskie raksti, 12 tēzes par arheoloģiskajiem izrakumiem un 14 konferenču un grāmatu apskati, 6 populārzinātniskas un 8 cita veida publikācijas (bibliogrāfiju sk. krājuma “Arheologu pētījumi Latvijā” pēdējos izdevumos (Rīga, 2010 un 2012)). Publicēšanai iesniegti 8 raksti. Sagatavotas arī atsevišķas nodaļas promocijas darbiem (R. Brūzis, I. Rozentāle).

Arheoloģisko materiālu krātuvē veikta arheoloģiskajos izrakumos zīmēto plānu inventarizācija un reģistrācija, sekmējot unikālu arheoloģisko izrakumu materiālu pieejamību projekta izpildītājiem, citiem pētniekiem, studentiem, muzeju speciālistiem. I. Rozentāle reģistrējusi 1648 zīmētos izrakumu plānus no 13 objektiem.

Projektā paveiktais paver iespēju jauniem pētījumiem un teorētiskiem skaidrojumiem par vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku kultūru. Tomēr jāatzīmē, ka finansējuma samazinājums, projektu apvienošana, neprognozējamais projekta posmu finansējums bijis traucējošs faktors iecerēto mērķu pilnīgai sasniegšanai.

*Antonija Vilcāne*

## DISKUSIJA “ZEMŪDENS UN PIEKRASTES ARHEOLOĢISKAIS MANTOJUMS LATVIJĀ: APZINĀŠANA, IZPĒTE UN SAGLABĀŠANA” VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ

“Zinātnieku nakts” ir Eiropas Komisijas atbalstīts projekts, kas Latvijā notiek jau septīto gadu un ko realizē Latvijas Zinātņu akadēmija sadarbībā ar Latvijas augstskolām, zinātniskajām institūcijām un muzejiem. Tās ietvaros tiek rīkoti dažādi pasākumi, lai atraktīvā veidā skaidrotu zinātni un zinātnieku darbu, un jau otro gadu tajā piedalās arī Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte (LU VFF). VFF, turpinot iesākto